

קריאת שמע וברכותיה

ראשי פרקים

המשנה והתוספתא

שאלות על המשנה והתוספתא

חלק א - שתי השיטות בהסבר "אחת ארוכה ואחת קצרה"
שיטה שלישית

חלק ב - דין ברכה אחרונה שבק"ש

א. שיטת רש"י

ב. שיטת הרשב"א

ג. שיטת הרשב"ם

ד. ביאור התוספתא

מהות קריאת שמע

מהות הברכות

היחס בין קריאת שמע לברכה

סיכום

המשנה

"בשחר מברך שתיים לפנייה ואחת לאחריה ובערב מברך שתיים לפנייה ושתיים לאחריה, אחת ארוכה ואחת קצרה. מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר, לקצר אינו רשאי להאריך, לחתום אינו רשאי שלא לחתום, שלא לחתום אינו רשאי לחתום"¹.

התוספתא

"למה אמרו אחת ארוכה ואחת קצרה, מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר, לקצר אינו רשאי להאריך, לחתום אינו רשאי שלא לחתום, שלא לחתום אינו רשאי לחתום. לפתוח בברוך אינו רשאי שלא לפתוח בברוך, שלא לפתוח בברוך אינו רשאי לפתוח בברוך וכו' "².

שאלות על המשנה והתוספתא

¹ ברכות יא.

² ברכות פ"א ה"ז.

לאחר קריאת המשנה והתוספתא מתעוררות מספר שאלות:

1. "אחת ארוכה ואחת קצרה" - במה זה תלוי, שהברכה תקרא "ארוכה" או "קצרה"?

2. "מקום שאמרו להאריך וכו'" - מרש"י ומתוספות רואים, שכללים אלו חלים על כל הברכות, ולא רק על ברכות קריאת שמע:

רש"י ד"ה "שלא לחתום":

"כגון ברכת הפירות ומצות"³.

תוספות ד"ה "מקום שאמרו לקצר":

"כגון בברכת פירות ובברכת המצות",

וממילא גם שאר הכללים, שהובאו במשנה, חלים על כל הברכות.

אם כן, מדוע כללים אלו, השייכים לכל הברכות, מובאים בפרק הראשון במסכת ברכות, העוסק בקריאת שמע, המקום המתאים להם הוא בפרקים העוסקים בברכות - פרק שישי והלאה?

ובמיוחד קשה בתוספתא, שמאריכה מאוד, ומביאה בפרק הראשון לא רק כללי ברכות, אלא גם את הברכות ששייכות לכלל, ולא מובן מדוע בחרה התוספתא להביא דינים אלו דווקא בפרק העוסק בק"ש?

(ברכות ק"ש, שהובאו במשניות הפרק הראשון, הובאו כחלק מדיני קריאת שמע, ולא כחלק מברכות).

3. שאלה הפוכה: מסכת ברכות - שמה מעיד עליה, שהיא עוסקת בברכות. מה הקשר של דיני ק"ש (פרק ראשון ואילך) ותפילה (פרק רביעי וחמישי) למסכת, ועוד - מדוע בחר התנא לפתוח את מסכת ברכות דווקא בק"ש, ולא בברכות עצמן?

4. אחד מג' סוגי הברכות (נהנין, מצוות והודאה) הוא ברכת המצוות. מדוע למצוות ק"ש אין ברכת המצוות - "על קריאת שמע"?

³ רש"י נאלץ לפרש כך, כיוון שאין "מקום שאמרו שלא לחתום" בברכות ק"ש, החותמות כולם בברוך.

חלק א - השיטות בהסבר "אחת ארוכה ואחת קצרה"

בהסבר השאלה במה תלוי הדבר, שהברכה תקרא "ארוכה" או "קצרה", ישנן שתי שיטות מרכזיות: שיטה אחת סוברת שהדבר תלוי בנוסח של הברכה, והשניה תולה זאת במסגרת של הברכה - בפתיחה ובחתימה של הברכה:

א. **שיטת רש"י ותוספות:** השם של הברכה "ארוכה" או "קצרה" נקבע לפי האורך של נוסח הברכה: אם הנוסח ארוך, הברכה תקרא "ארוכה", ואם הנוסח קצר, היא תקרא "קצרה". כך משמע מרש"י, כיוון שלפיו המשפט "אחת ארוכה ואחת קצרה" במשנה מוסב על "ושתיים לאחריה", וההבדל בין שתי ברכות אלו - אמת ואמונה והשכיבנו - אינו בפתיחה ובחתימה שלהן, שהרי שתיהן חותמות בברוך בלי לפתוח בברוך, אלא ההבדל הוא בנוסח הברכה.

וכך גם משמע מתוספות, שמסביר בד"ה "אחת ארוכה ואחת קצרה" כך: "כלומר בין יאריך בה בין יקצר בה".

ב. **שיטת הרמב"ם:** השם "ארוכה" או "קצרה" תלוי בפתיחה ובחתימה של הברכה: "שכל ברכה שיש בתחילתה ברוך ובסופה ברוך נקראת ארוכה, ושאינה כן (או שלא פותחת בברוך או שלא חותמת בברוך) נקראת קצרה"⁴.

סיוע לשיטת רש"י: רואים מהתוספתא שהובאה לעיל, שלהאריך או לקצר אלו דברים שונים מלפתוח ולחתום בברוך, שכן התוספתא מביאה את שלושתם: "מקום שאמרו להאריך", "מקום שאמרו לחתום", "מקום שאמרו לפתוח בברוך", ומשמע מכך שכל אחד מהם עוסק בדבר שונה.

שיטה שלישית

ניתן להציע הסבר שליש, שהוא גם מקשר בין המסגרת של הברכה (החתימה בברוך) לבין האריכות והקיצור בנוסח הברכה. בדין הפתיחה והחתימה של הברכה ישנה ברייתא בפסחים:

"כל הברכות כולן פותח בברוך וחותם בהן בברוך חוץ מברכת מצות וברכת הפירות וברכה הסמוכה לחבירתה וברכה אחרונה

⁴ רמב"ם בפיהמ"ש.

שבקרית שמע, שיש מהן פותח בברוך ואין חותם בברוך, ויש מהן שחותם בברוך ואין פותח בברוך"⁵.

הגמרא בפסחים⁶ באה להסביר את הברייתא: "ברכת המצוות מאי טעמא" - מדוע ברכת המצוות אינה חותמת בברוך? והיא עונה: "משום דהודאה היא".

מסביר רש"י שם בד"ה "הודאה היא":

"ואין בה הפסק דבר אחר, לא הפסק תחינה ולא הפסק ריצוי, הילכך בפתיחתן סגי, ולא דמו לברכת קידוש, שצריך לספר בשבח שבת, וברכת יוצר אור, שיש בה הפסק תחינה כגון ברחמיך הרבים, וברכת אבות יש בה ריצוי, לפיכך צריך לפתוח ולסיים בשבחו של מקום".

כלומר, ברכה צריכה חתימה בברוך (בנוסף לפתיחה בברוך), כאשר יש בה הפסק משבחו של מקום, שבו נפתחה הברכה, לדבר אחר. ההפסק הוא זה שגורם את הצורך לחתום בברוך. אבל כאשר אין בה הפסק משבחו של מקום, והברכה כולה עוסקת בו, אין צורך לחזור על שבחו של מקום ע"י חתימה בברוך.

נמצא, שהחתימה בברוך קשורה בנוסח הברכה – בהפסק או באי ההפסק משבח המקום, שבה.

דין זה מופיע גם בירושלמי:

"אמר רבי יודן: מטבע קצר - פותח בהן בברוך ואינו חותם בהן בברוך, מטבע ארוך - פותח בהן בברוך וחותם בברוך"⁷.

⁵ דף קד: , המשפט "שיש מהן פותח בברוך ואין חותם בברוך" מוסב על ברכת המצוות וברכת הפירות, שבהן פותח ולא חותם.

⁶ דף קה.

⁷ ברכות פ"א סוף ה"ה.

כפי שמסביר התוספות:

"... דאמר רבי יודן מטבע קצר פותח בברוך ואינו חותם בברוך, מטבע ארוך פותח בברוך וחותם בברוך. פירוש - וקידוש הוא מטבע ארוך ויש הפסק, שאומר כי הוא יום תחילה למקראי קודש, ולכך חותם בברוך"⁸.

התוספות בעצם השווה את דין הירושלמי לדין בבבלי, כפי שהסביר אותה רש"י.

ההבחנה בירושלמי בין "מטבע ארוך" ל"מטבע קצר" מקבילה להבדל במשנתנו בין "ברכה ארוכה" ל"ברכה קצרה", ומכך ניתן להסיק, שיש קשר ביניהם: מטבע ארוך בברכה, דהיינו נוסח ברכה שיש בו הפסק בדבר אחר (כפי שהסביר תוספות), יגרום לה להקרא "ארוכה", ומטבע קצר בברכה, דהיינו נוסח שאין בו הפסק בדבר אחר, יגרום לה להקרא "קצרה".

ויוצא - שההפסק או אי ההפסק בדבר אחר, הוא הדבר, שבו תלוי השם של הברכה, שהובא במשנה - "ארוכה" או "קצרה".

רבינו יונה סובר, שהמשנה בברכות עצמה באה להשמיענו את הדין שבירושלמי - שהפסק בברכה משפיע על חתימתה, וכך הוא מסביר את המשנה:

"ומה שאמר אח"כ לחתום אינו רשאי שלא לחתום, הוא פירש מה שאמר תחילה מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר. ור"ל ברכה שהיא ארוכה וצריכה חתימה אינו רשאי לקצר כלל מהמטבע כולה⁹, מפני דאם יקצר לא יצטרך לחתום בה, ואינו רשאי שיעשה בענין שלא לחתום. וברכה שהיא קצרה ואין לו לחתום בה, אינו רשאי הוא להאריך במטבע¹⁰ ולהוסיף בה

⁸ פסחים קד: בסוף ד"ה "חוג".

⁹ מתאים ללשון הירושלמי "מטבע קצר".

¹⁰ לשון הירושלמי.

אח"כ, שאם כן, יצטרך לחתום ומקום שאמרו שלא לחתום אינו רשאי לחתום"¹¹.

משמע מדבריו של רבינו יונה ("לקצר מהמטבע", "להאריך במטבע"), שגם הוא למד, שהשם של הברכה "ארוכה" או "קצרה", תלוי בהפסק או באי ההפסק בדבר אחר בברכה.

נמצא, שאותו דין מופיע גם בגמרא פסחים, גם בירושלמי וגם במשנה ברכות, רק בלשון אחרת: הפסק בברכה, או בלשון הירושלמי "מטבע ארוך" בברכה, או בלשון המשנה "ברכה ארוכה", משפיע על חתימתה. ישנה השפעה נוספת של הפסק בדבר אחר על הברכה, וזאת נראה בהמשך.

חלק ב' - דין ברכה אחרונה שבקריאת שמע

ברכה אחרונה שבק"ש היא ברכת אמת ויציב בשחרית, והמקבילה לה בערבית- ברכת אמת ואמונה.

הברייתא בפסחים הנ"ל מתייחסת בחלקה השני לברכה האחרונה שבק"ש:

"כל הברכות כולן פותח בברוך וחותם בהן בברוך, חוץ מברכה הסמוכה לחבירתה וברכה אחרונה שבק"ש. . . שחותם בברוך ואין פותח בברוך".

הסבר הברייתא: פתיחת הברכה בברוך משמעותה פתיחה בשבחו של מקום, כפי שמשמע מרש"י בפסחים הנ"ל: "לפיכך צריך לפתוח ... בשבחו של מקום".

בברכה הסמוכה לחבירתה - אדם הבא לברך ברכה, לאחר שכבר בירך ברכה לפניו, אינו צריך לפתוח בברוך, כיוון שכבר פתח בשבחו של מקום ע"י הברכה הראשונה¹².

¹¹ ברכות דף ה' בדפי הר"ף ד"ה "מתניתין בשחר מברך שתיים וכו".

¹² ישנה מחלוקת בשאלה מה בברכה הראשונה מהווה פתיחה בשבחו של מקום לברכה השניה:

לפי רש"י: פתיחת הברכה הראשונה בברוך מהווה פתיחה בשבחו של מקום גם לכל הברכות הבאות אחריה: "שהרי פוטרנה ראשונה שנפתחה בברוך" (רש"י פסחים קד: ד"ה "ויש מהן"), וכך סובר גם הרשב"א.

ברכה אחרונה שבקריאת שמע - ישנן מספר שיטות בהסבר הסיבה לאי פתיחתה בברוך:

שיטת רש"י

"וברכה אחרונה שבק"ש, אמת ויציב אמת ואמונה, שאף על פי שקריאת שמע מפסיק בינתיים, אברכות דלפניה סמוכה, והוא לה סמוכה לחבירתה"¹³.

הסיבה שברכה זו אינה פותחת בברוך, לדעת רש"י, היא, כיון שברכה זו נחשבת ברכה הסמוכה לחברתה - לברכת אהבת עולם.

דבר זה זוקק הסבר, שהרי מפשט הברייתא, בכך ש"ברכה אחרונה שבק"ש" הובאה בנוסף לכלל של "ברכה הסמוכה לחבירתה", משמע שהיא אינה כלולה בה, אלא הם שני דברים שונים, ומדוע רש"י מקשר ביניהן?

ניתן לתרץ זאת, כשנסביר את הברייתא כך: ברכה אחרונה שבק"ש אינה פותחת בברוך, כיוון שהיא ברכה הסמוכה לחבירתה כפי שאומר רש"י, אבל אם היתה הברייתא מביאה רק את הדין, שברכה הסמוכה לחבירתה לא פותחת בברוך, לא היינו למדים מדין זה, שברכה אחרונה שבק"ש לא תפתח בברוך, שהרי בפשטות היא אינה סמוכה לברכת אהבת-עולם, כיוון שק"ש מפסיקה ביניהן, לכן כתבה הברייתא גם את "ברכה אחרונה שבק"ש", לחדש שהיא כן נחשבת ברכה הסמוכה לחבירתה.

סימוכין לשיטת רש"י - מהירושלמי:

"אלו ברכות שפותחין בהן בברוך, כל הברכות פותחין בהן בברוך, ואם היתה ברכה סמוכה לחבירתה כגון קריאת שמע ותפילה אין פותחין בהן בברוך"¹⁴.

לפי התוספות: חתימת הברכה הראשונה היא זו שמהווה פתיחה בשבחו של מקום לברכה השניה: "לפי שחתמה בראשונה אין צריך לפתוח השניה בברוך". (פסחים קד: ד"ה "חוק").

¹³ ברכות מו: ד"ה "ויש מהם".

¹⁴ ירושלמי ברכות פ"א ה"ה.

המילים "קריאת שמע" כוונתם לפרשיות שמע עם הברכות הסובבות אותן¹⁵, והירושלמי קורא לכל הברכות של ק"ש - כולל ברכת אמת ויצב - ברכה הסמוכה לחבירתה.

מה שעדיין צריך להבין בשיטה זו הוא את עצם החידוש, שברכת אמת ויצב נחשבת סמוכה ל"אהבת עולם" - איך היא יכולה להחשב ברכה הסמוכה (הצמודה) לברכת אהבת עולם, הרי ק"ש מפסיקה ביניהן?!

הסבר שיטת רש"י

כדי להבין את שיטת רש"י נסתכל על ברכות נוספות:

בדומה לקריאת שמע, כך גם לקריאת המגילה ולקריאת ההלל ישנה ברכה לפני הקריאה וברכה לאחריה, אלא שהברכה האחרונה בקריאת ההלל שונה מזו שבקריאת המגילה: הברכה האחרונה במגילה פותחת בברוך - "בא"י אמ"ה הרב את ריבנו...", ואילו הברכה האחרונה שבהלל אינה פותחת בברוך - "יהללוך ה' אלוהינו על כל מעשיך" - מדוע יש הבדל בין שתי הברכות?

תשובה על כך מביא הרשב"א:

"וכל שמעשה מפסיק בין הברכה שלאחר המעשה לברכה של קודם המעשה, דין הוא שתהא פותחת בברוך, ולא תקרא סמוכה לברכה הראשונה שלפני המעשה, דהא ברכת התורה שלאחריה, פותחת היא בברוך, ואעפ"י שכבר בירך לפניו... וכן ברכת-המגילה וכן כולן... אלא דקשיא לי ברכות של פסוקי דזמרה, שכל אותן פסוקים מפסיקין, ואפילו הכי ישתבח, שהיא האחרונה, אינה פותחת בברוך, אלא כברכה הסמוכה לשלפני פסד"ז היא, וכן ברכה אחרונה של קריאת ההלל.

ונראה לי דשאני הנך לפי שהברכות והקריאה כולן ענין אחד, כלומר שברכות פסוקי דזמרה ופסוקי דזמרה הכל ענין שבח

¹⁵ כמו שרואים מהגמרא בברכות דף יא: שמדברת על הצורך לברך ברכת התורה לפני לימוד תורה - "אמר רב יהודה אמר שמואל השכים לשנות, עד שלא קרא ק"ש צריך לברך, משקרא ק"ש אינו צריך לברך, שכבר נפטר באהבה רבה" - משמע ש"קרא ק"ש" משמעותו - שגם בירך את ברכותיה, וביניהן ברכת אהבה רבה.

וזמרה, וכן ההלל ויהללוך הכל שבח וזמר וכענין אחד ממש הן, ולפיכך אין הקריאה מפסקת, מה שאין כן בשאר ברכות המצות כברכת המגילה וקריאתה, שהקריאה - סיפור המאורע, והברכה - לשבח והודאה על המאורע, וכן כולן, ולפיכך מפסיקים¹⁶.

החילוק, שעשה הרשב"א בין הברכה האחרונה בפסוקי דזמרה ובהלל לבין זו שבמגילה, מקשר אותנו לחלק א' במאמר: כמו שראינו לעיל בברכה אחת, שהפסק בדבר אחר משפיע על חתימת הברכה, כך גם כאן בשתי הברכות, שנתקנו אחת לפני קריאת הפסוקים ואחת לאחריהן, הפסק בדבר אחר ביניהן, משפיע על פתיחת הברכה האחרונה:

אם הפסוקים לא מפסיקים בדבר אחר, אלא ממשיכים באותו נושא של הברכה הראשונה (כמו בהלל ובפסוקי דזמרה), הברכה האחרונה לא תפתח בברוך, כיוון שהיא נחשבת כסמוכה לברכה הראשונה, שהרי לא היה הפסק ביניהן. אך אם הפסוקים עוסקים בדבר שהוא שונה מהנושא של הברכה הראשונה (כמו במגילה), יש כאן הפסק בין שתי הברכות, ולכן הברכה האחרונה לא תחשב סמוכה לראשונה, ותפתח בברוך.

לפי זה, ננסה להבין את שיטת רש"י:

ברכות ק"ש שלפניה ושל אחריה - עניינן הוא שבחו של מקום - שבחו ביצירת המאורות ("יוצר אור", "מעריב ערבים"), באהבת ישראל ("אהבת עולם") ובגאולה ("גאל ישראל").

גם פסוקי ק"ש הם שבחו של מקום, בכך שעניינם הוא המלכת הקב"ה עלינו, אחדותו וקבלת עול מצוותיו, ובזה - משבחים אנו אותו, כמו שרואים מהגמרא על הפסוק "את ה' האמרת היום ... וה' האמריך היום"¹⁷ - "האמרת" פירושו שיבחת, כפי שרש"י מפרש: "האמרת" - לשון חשיבות ושבח - ומפרשת הגמרא, מהו השבח שעם ישראל אומר לקב"ה?

"אמר להם הקב"ה לישראל אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם שנאמר שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד, ואני אעשה אתכם

¹⁶ רשב"א ברכות יא ד"ה "אחת ארוכה ואחת קצרה".

¹⁷ דברים כ"ו, יז-יח.

חטיבה אחת בעולם, שנאמר "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ"¹⁸.

וכך גם רואים מדברי ה"שפת אמת":

"וזהו ענין שאמרו חכמים יסדר שבחו של מקום ואח"כ יתפלל, וסדור שבחו של מקום הוא בירור ההתחדשות שמבררין בכל יום ע"י הברכות וק"ש, שבחו של מקום שמחדש ומחיה את כולם"¹⁹.

וכן אפשר להוכיח זאת בצורה נוספת: כל ברכה יש בה שם ומלכות, והם מהוים "שבחו של מקום", כפי שרש"י אומר בפסחים כשכוונתו לשם ומלכות - "לפיכך צריך לפתוח ולסיים בשבחו של מקום"²⁰, וקריאת שמע שבה מזכירים אנו את שמו של הקב"ה - "ה' אלוקינו", וממליכים אותו, היא שבחו של מקום הגדול ביותר²¹.

הרי לנו, שפסוקי ק"ש וברכותיה ענין אחד הם של הזכרת שבחו של מקום, ולכן הפסוקים אינם מהוים הפסק בין שתי הברכות, ולפיכך הברכה שלאחריה תחשב סמוכה לברכה שלפניה, ולא תפתח בברוך, כפי שמסביר רש"י.

שיטת הרשב"א

הרשב"א עצמו חולק על רש"י ביחס לברכה האחרונה בק"ש, וסובר שברכת אמת ויציב אינה נחשבת ברכה הסמוכה לאהבת עולם כי ק"ש נחשבת הפסק ביניהן, אבל בכל זאת אינה פותחת בברוך, כיוון שכך היא נתקנה, ללא פתיחה בברוך. וכך הוא אומר:

¹⁸ ברכות ו.

¹⁹ פרשת ואתחנן – תרל"ח.

²⁰ פסחים קה. ד"ה "הודאה היא".

²¹ ואף פרשת ציצית היא שבחו של מקום, כיוון שחמשת הדברים שבה, שבגללם קבעה בקריאת שמע - יציאת מצרים, עול מצוות, דעת מינים, הרהור עבירה והרהור עבודה זרה (ברכות יב:) - קשורים בעצם קבלתנו את עול מצוותיו של הקב"ה ומלכותו (ולא מלכות אחרת), שזהו שבחו של מקום כנ"ל, מלבד הזכרת יציאת מצרים, שהיא בעצמה שבחו של מקום.

"ומשמע מיהא דאמת ויציב ואמת ואמונה אינן סמוכות לברכות שלפני ק"ש, אלא כך נתקנה מעיקרא שלא לפתוח בברוך, ולחתום בברוך... והדין נותן, שאילו מחמת סמיכותה לברכות של קודם קריאה, הרי הפסיקה הקריאה בינה ובין הברכה שלפניה"²².

שיטת הרשב"ם

"אע"פ שאין ברכה אחרת למעלה הימנה שהתחיל בה בברוך, שהרי הפסיק קרית שמע, אעפ"כ אינו מתחיל בה בברוך, וחשבינן לה ברכה הסמוכה לחבירתה לאותה שלפני ק"ש, שהרי מחובר אמת ויציב על סופו של ק"ש, וכדאמרין בברכות שצריך לסמוך אמת ויציב אחר אני ה' אלוקיכם... הילכך כחדא ברכתא אריכתא דמיא"²³.

הרשב"ם סובר כמו רש"י, שהברכה אינה פותחת בברוך, כיוון שהיא נחשבת סמוכה ל"אהבת עולם", אבל להסבר הסמיכות הוא מביא טעם אחר, והוא: שלפיו, משמעות הדין, שצריך לחבר את אמת ויציב עם סופה של ק"ש היא, שאמת ויציב היא המשך של ק"ש, ולכן שתיהן נחשבות כברכה אחת ארוכה הסמוכה לאהבת-עולם, ולא שיש כאן שתי ברכות והפסק ביניהן.

את הנפקא מינא של "כחדא ברכתא אריכתא דמיא" ניתן לראות בדברי ה"כסף משנה"²⁴ על הדין בגמרא "כל שלא אמר אמת ויציב שחרית ואמת ואמונה ערבית לא יצא ידי חובתו"²⁵, שהוא מסביר, שכוונת הגמרא היא, שלא יצא ידי חובת ק"ש כראוי. (שאינן הכוונה שלא יצא ידי אמירת הברכה עצמה - "שאם כן פשיטא הוא שמי שלא אמר אותה ברכה, לא יצא ידי חובת אותה ברכה").

לפי שיטת הרשב"ם הסבר ה"כסף משנה" מובן: כיוון ש"אמת ויציב" מחוברת לק"ש, ושניהם כחדא ברכתא אריכתא דמיא, נחשבת היא כחלק

²² ברכות יא ד"ה "אחת ארוכה ואחת קצרה".

²³ פסחים קד: ד"ה "וברכה אחרונה שבק"ש".

²⁴ הלכות ק"ש פ"א ה"ז.

²⁵ ברכות י"ב.

מקריאת שמע, ולכן אדם שלא אמרה עם פרשיות ק"ש, לא קרא ק"ש כראוי, שהרי נחשב הוא כחיסר חלק מהקריאה.

ביאור התוספתא

"כל הברכות כולן פותחין בברוך חוץ מברכה הסמוכה לשמע"²⁶
וברכה הסמוכה לברכה אחרת, שאין פותחין בהן בברוך"²⁷.

מניתוח התוספתא ניתן לעמוד על שני דברים:

א. מילה "הסמוכה" בתוספתא, מלבד זה, שהיא מציינת מהי הברכה, היא גם מבטאת מהי הסיבה לכך שהברכה לא פותחת בברוך, למשל בדיון השני - הברכה לא תפתח בברוך, כיוון שהיא סמוכה לברכה אחרת.

יוצא מכך שלפי התוספתא, הסמיכות של ברכת אמת ויציב לשמע, היא הסיבה לכך, שאמת ויציב לא פותחת בברוך. (וכדי להשמיענו זאת, לא כתבה התוספתא "ברכה אחרונה שבק"ש" אלא "ברכה הסמוכה לשמע").

ב. המילה "הסמוכה" מופיעה בשני הדינים, ומשמע מכך שהתוספתא באה להשוות ביניהם: קריאת שמע פוטר את הברכה הסמוכה לה מפתחה בברוך, כשם שברכה פוטר את הברכה הסמוכה לה מפתחה בברוך, מאותה סיבה.

מכך ניתן ללמוד, שהתוספתא סוברת שלקריאת שמע יש אותו ערך של ברכה, ולכן גם ברכה הסמוכה לקריאת שמע לא תפתח בברוך, כיוון שהיא נחשבת כסמוכה לברכה.

חידוש זה יובן כשנסביר את מהות קריאת שמע ומהות הברכות:

מהות קריאת שמע

²⁶ "ברכה הסמוכה לשמע" - כוונתה לברכה שלאחר קריאת שמע, כמו ש"ברכה הסמוכה לברכה אחרת" כוונתה לברכה שלאחר ברכה אחרת, ולא לברכה שלפניה, ולכן יש כאן בתוספתא התייחסות לברכה אחרונה שבק"ש.
²⁷ ברכות פ"א ה"י.

קריאת שמע - מהותה היא הזכרת השם והמלכות שבה, שהרי הפסוק הראשון "שמע ישראל וגו' " הוא החשוב שבקריאה, ובאמירתו צריך האדם להזכיר את השם - "ה' אלוקינו", ותכליתה של אמירה זו היא המלכת הקב"ה עלינו, ובכך היא מלכות, וכך אומר התוספות "...כמו שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד דהוי במקום מלכות"²⁸.

מהות הברכות

הרמב"ם בהלכות ברכות כותב, שהשם והמלכות שבברכה (השם - "ה' אלוקינו", מלכות - "מלך העולם") הם עיקר הברכה:

"מפני שבשעה שהזכיר את השם והמלכות שהן עיקר הברכה וכי" ²⁹.

הרמב"ם למד זאת מהגמרא, שדנה בדין אדם שהתחיל לברך בא"י אמ"ה (=שם ומלכות), כשכוונתו לברך על דבר מסוים, שחשב שהוא לפניו, וכשגילה שלפניו דבר אחר השלים את סוף הברכה, באופן שיהיה מתאים לברכת הדבר שלפניו, וכך הגמרא מציגה את השאלה: "מאי, בתר עיקר ברכה אזלינן" - כשכוונתה לשם ומלכות שאמר המברך, כפי ששמע מהסבר רש"י על המקרה: "פתח אדעתא דחמרא כדי לסיים בפה"ג, וכשהגיע למלך העולם נזכר שהוא שכר וסיים שהכל... ועיקר ברכה אדעתא דיין נאמרה" - "או בתר חתימה אזלינן"³⁰.

בהלכה אחרת אומר הרמב"ם אף יותר מכך:

"כל ברכה שאין בה הזכרת השם ומלכות אינה ברכה"³¹.

המשמעות של דין זה היא, שמלבד שהשם והמלכות הם עיקר הברכה, הם אלה הנותנים תוקף של ברכה למילים שהאדם אומר.

²⁸ ברכות מ: ד"ה "אמר".

²⁹ הלכות ברכות פ"ח ה"א.

³⁰ ברכות יב. ד"ה "אלא".

³¹ הלכות ברכות פ"א ה"ה.

לפי זה, קריאת שמע, שמהותה היא הזכרת השם והמלכות (כנ"ל), היא בעצמה הברכה הגדולה ביותר.

וכך מביא האבודרהם יסוד זה בהתייחסו לשאלה מדוע אין ברכת המצוות לק"ש:

"והטעם שאין מברכין "בא"י אמ"ה אקב"ו על ק"ש" כמו בשאר מצוות, מפני שענין הברכות כולם הוא לקבל עול מלכות שמיים עלינו, כדאמרינן שכל ברכה שאין בה הזכרת השם ומלכות אינה ברכה, ופסוק שמע יש בו הזכרת השם, וגם כן הוא נחשב כמו מלכות, והרי הוא חשוב כברכה"³².

וכך גם אומר ר' צדוק הכהן מלובלין על ק"ש:

"מצווה ראשונה, שנתחייב האדם, כשנעשה בן י"ג שנה, הוא ק"ש של ערבית, שהוא הראשית, כמו שכתבתי למעלה, כי הוא וברכות אחד, רק שהברכות בפרט המעשים, וזו בכלל על כל מעשה הקימה ועל כל מעשה השכיבה"³³.

לאור זה מובנת התוספתא, שהשוותה בין קריאת שמע לברכה, וכן מובן הרשב"ם, שהחשיב את קריאת שמע כברכה (כש"אמת ויציב" היא המשך הברכה).

דבר זה מהווה גם נדבך נוסף בהסבר שיטת רש"י: מה שהסברנו לעיל שק"ש היא שבחו של מקום - בהזכרת השם ומלכות שבה, כעת נגדיר זאת, שק"ש היא שבחו של מקום, בכך שהיא ברכה (כי השם והמלכות שבה נותנים לה תוקף של ברכה כנ"ל), ולכן אין היא מהווה הפסק בין הברכות שלפניה ושלאחריה.

היחס בין קריאת שמע לברכה

חובת האדם בכל יום היא לקרוא ק"ש, להתפלל ג' תפילות ולברך ברכות על כל דבר ודבר, כפי שתקנו חז"ל.

³² דיני ק"ש דף פ'.

³³ צדקת הצדיק פסקה ד'.

השתלשלות הדברים עד ליצירת חובות אלו - ק"ש, תפילה וברכות היתה כך: התורה ציותה לקרוא ק"ש פעמיים ביום, כשמהותה של ק"ש היא השם והמלכות שבה, שמשמעויותיהן - יחוד שמו של הקב"ה וקבלת עול מלכותו, ובכך היא המקור להזכרת השם ומלכות (כיוון שהציווי על כך הוא מדאורייתא).

מק"ש למדו חכמים לענין מצות תפילה - לקבוע לה זמנים, כמו שאומרת התוספתא "כשם שנתנה תורה קבע לק"ש, כך נתנו חכמים זמן לתפילה"³⁴.

ולאחר שתקנו ג' תפילות, תקנו חכמים ברכות, כמו שאומר הרמב"ם: "כשתקנו חכמים דברי תפילות אלו, תקנו ברכות אחרות לברך אותן בכל יום"³⁵.

על המטרה בתקנת הברכות אומר הרמב"ם:

"ומדברי סופרים לברך על כל מאכל תחילה ואח"כ יהנה ממנו... וכשם שמברכין על ההנייה, כך מברכין על כל מצוה ומצוה ואח"כ יעשה אותה, וברכות רבות תקנו חכמים דרך שבח והודיה ודרך בקשה כדי לזכור את הבורא תמיד, אעפ"י שלא נהנה ולא עשה מצוה"³⁶.

מכאן, שמטרת הברכות היא, שהאדם יזכור את הבורא תמיד, ולכן הוסיפו חכמים ברכות - ברכות שבח והודיה, כדי שזכירה זו תהא, לא רק כשיהנה האדם ממאכל או כשיעשה מצוה, אלא באופן תמידי.

וכך אומר הרמב"ם שם בהלכה ד':

"נמצאו כל הברכות כולן שלשה מינים ברכות הנייה וברכות מצות וברכות הודאה, שהן דרך שבח והודיה ובקשה, כדי לזכור את הבורא תמיד וליראה ממנו".

³⁴ ברכות פ"ג ה"א.

³⁵ הלכות תפילה פ"ז ה"א.

³⁶ הלכות ברכות פ"א הל" ב-ג.

וכיוון שזו המטרה, מובן מדוע קבעו חכמים, שהשם והמלכות יהיו עיקר הברכה, כי על ידן ובהזכרתן זוכר האדם את בוראו.

ניתן לומר שחכמים למדו לתקן זאת - שהשם והמלכות יהיו עיקר הברכה, ממצות ק"ש שגם היא - תכליתה שהאדם יזכור את הבורא (לייחדו, להמליכו), וזכירה זו מושגת ע"י הזכרת השם והמלכות.

ומכאן שקריאת שמע היא המקור והיסוד לצורת הברכות ולמהותן.

סיכום

ראינו שאמירת פרשיות ק"ש אינה רק אמירת פסוקים, אלא משמעותה - ברכה לקב"ה, ויותר מכך, היא אף המקור של הברכות מצד צורתן ומצד תכליתן כנ"ל.

לפי זה מובן הסדר של מסכת ברכות: המסכת פתחה דווקא בקריאת שמע, שהיא האב של כל הברכות והמקור להן. לאחר מכן עוסקת המסכת בתפילה - המורכבת בעצמה מברכות - שנלמדה מק"ש לענין קביעת זמניה, ולאחריה עוסקת המסכת בברכות עצמן, שנתקנו לאחר קביעת ג' התפילות.

כעת מובן גם מדוע כללי הברכות "מקום שאמרו להאריך" ו"מקום שאמרו לחתום" נכתבו דווקא כאן. התנא בחר להביא את כללי הברכות, ששייכים לברכות ק"ש כמו לשאר הברכות, במקום שעוסק לא רק בברכות (כמו בפרק שישי), אלא גם ביסוד הברכות - קריאת שמע, ולכן הביא דינים אלו בפרק ראשון במשנה של ברכות ק"ש, וכך עשתה גם התוספתא.